

ИКОНОМИЧЕСКА ДЕМОГРАФИЯ

Население, Том 42, № 1, 2024, 35-59
ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online)
<http://nasselenie-review.org>; e-mail: nasselenie_review@abv.bg

ПЕНСИИТЕ ЗА ОСИГУРИТЕЛЕН СТАЖ И ВЪЗРАСТ В БЪЛГАРИЯ В КОНТЕКСТА НА ЗАСТАРЯВАНЕТО НА НАСЕЛЕНИЕТО ПРЕЗ ПЕРИОДА 2018-2022

Ралица ПАНДУРСКА

*Университет за национално и световно стопанство
Катедра „Човешки ресурси и социална защита“*

БЪЛГАРИЯ, гр. София 1700, ул. „8-ми декември“ № 19
rpandurska@unwe.bg

Резюме: *Повишаването на разходите за пенсии и задълбочаването на дефицита в първи стълб на пенсионна система в голяма степен се дължат на промените в демографската структура на населението. Започналите преди десетилетия процеси на застаряване на населението, увеличаване на средната продължителност на живота, високата външна миграция и други имат трайни неблагоприятни последици върху финансовата стабилност на публичното пенсионно осигуряване. Пред него стои нелеката задача да бъде в състояние да покрие разходите към настоящите бенефициенти, но същевременно да не противопоставя интересите на различните поколения и да натоварва допълнително трудоспособните лица, финансиращи тези системи.*

Настоящото изследване е посветено на демографските трансформации, които протичат в България през последните години и начина, по който те се отразяват върху солидарната пенсионна система в страната. Своевременното дефиниране и анализиране на демографските промени, свързани с влошаващата се възрастова структура на населението, е от съществено значение за осмисляне, прогнозиране и предотвратяване на проблемите в разходопокривната пенсионна схема.

Ключови думи: демографски промени; застаряване на населението; пенсионноосигурителна система; пенсии.

Студията да се цитира по следния начин:

Пандурска, Р. (2024). Пенсии за осигурителен стаж и възраст в България в контекста на застаряването на населението през периода 2018-2022 г. *Население*, Том 42, кн. 1, 35-59, ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online). DOI: <https://doi.org/10.7546/P.2024.42.02>

Студията е постъпила на 08.12.2023
Приета за публикуване на 31.01.2024
Публикувана онлайн на 28 юни 2024

Авторът е прочел и одобрил окончателния вариант на ръкописа.

ECONOMIC DEMOGRAPHY

Nasselenie Review, Volume 42, Number 1, 2024, 35-59

ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online)

<http://nasselenie-review.org>; e-mail: nasselenie_review@abv.bg

PENSIONS FROM THE SOCIAL SECURITY SYSTEM IN BULGARIA IN THE CONTEXT OF POPULATION AGING IN THE PERIOD 2018-2022

Ralitza PANDURSKA

*University of national and world economy
Department „Human resources and social protection“*

1700 Sofia, No.19 December 8th st., BULGARIA

rpandurska@unwe.bg

Abstract: *The increase in retirement costs and the deepening of the deficit in the first pillar of the pension system are largely due to changes in the demographic structure of the population. The processes of population aging, increase in average life expectancy, high external migration and others that started decades ago have lasting adverse consequences on the financial stability of public pension insurance. It faces the difficult task of being able to cover the costs of the current beneficiaries, but at the same time not opposing the interests of different generations and putting an additional burden on the able-bodied people financing these systems.*

This study is dedicated to the demographic transformations that have been taking place in Bulgaria in recent years and the way they affect the solidarity pension system in the country. The timely definition and analysis of demographic changes related to the deteriorating age structure of the population is essential for understanding, forecasting and preventing problems in the PAY-AS-YOU-GO pension scheme.

Keywords: demographic changes; population aging; social security pension system; pensions.

JEL codes: J110 Demographic Trends, Macroeconomic Effects, and Forecasts; J180 Demographic Economics: Public Policy

This article can be cited as follows:

Pandurska, R. (2024). Pensions from the Social Security System in Bulgaria in the Context of Population Aging in the Period 2018-2022 [Пенсиите за осигурителен стаж и възраст в България в контекста на застаряването на населението през периода 2018-2022]. *Nasselenie Review*, Volume 42, Number 1, 35-59. ISSN 0205-0617 (Print); ISSN 2367-9174 (Online). DOI: <https://doi.org/10.7546/P.2024.42.02> (In Bulgarian).

© Ралица Пандурска, 2024

Submitted – December 2023

Revised – January 2024

Published – June 2024

The author has read and approved the final manuscript.

Промяната в демографската структура на населението има много пряко и съществено отражение върху системите за социално осигуряване, тъй като хората изпълняват двустранна роля в тях. От една страна те са на входа им като осигурени лица, върху чиито доходи се начисляват осигурителни вноски, съвместно с техните работодатели, като по този начин се явяват източници на приходи в бюджета на Държавното обществено осигуряване (ДОО). От друга страна лицата са на изхода на системата, изпълнявайки ролята и на бенефициенти, тъй като на базата на натрупания преди това принос, те имат право да получат релевантни осигурителни плащания.

В настоящото изследване е застъпена изследователската теза, че промяната в числеността и структурата на населението предопределят до голяма степен финансовото състояние на фонд „Пенсии“ на ДОО и представляват важен фактор при провеждането на реформи в осигурителната система. Тези предизвикателства биха могли да бъдат преодоляни чрез адекватни и своевременни реформи, които да трансформират пенсионния модел към съвременните реалности и да ограничат хроничния дефицит на фонда.

Изследването има за цел да представи същността и проблемите на пенсиите за осигурителен стаж и възраст в контекста на демографските промени, свързани със застаряването на населението в България през периода 2018–2022 г., както и да се формулират възможности за тяхното решаване. За постигането на тази цел са поставени следните задачи:

1. Обобщено представяне на пенсионноосигурителния модел в България.
2. Анализ на демографските процеси, които имат негативно въздействие върху пенсионна система.
3. Отправяне на някои препоръки за оптимизиране на разходопокривната пенсионна система у нас и ограничаване на неблагоприятното въздействие на негативните демографски процеси върху нея.

Използваните методи в изследването са: анализ и синтез, индукция и дедукция.

Ограничения на изследването: Обхванати са единствено проблемите на разходопокривната пенсионна система, породени от демографските промени, без да са разгледани тези при капиталовопокривната. Разгледани са само някои от демографските процеси, които имат по-съществено влияние върху застаряването на населението, а други са останали извън обхвата на проучването им. С оглед на ограничения обем на изследването, е представена динамиката на демографските тенденции единствено през периода 2018–2022 г., без да са проследени показателите за периода преди това.

Един от основните и много важни фактори за постигане на финансова стабилност на фонд „Пенсии“ на ДОО, това е демографската трансформация, която протича сред населението. До голяма степен приходите на фонда зависят от броя осигурени лица, върху чиито доходи се начисляват осигурителни вноски. Разходите са функция, освен на размера на осигурителните плащания, също така и на броя бенефициенти, при които се е реализирал осигурителният риск. В своята същност публичните солидарни системи са проектирани така, че с акумулираните осигурителни вноски да се покриват разходите за настоящите

бенефициенти. Тъй като, поради нарушената демографска ситуация, делът на лицата в надтрудоспособна възраст се увеличава, това води до нарастване на разходите на пенсионната система, без това да е съпроводено от повишаване на приходите в нея. В резултат на това се формира дефицит, който нараства с времето.

Същност на пенсионноосигурителния модел в България

Съвременният пенсионноосигурителен модел в България е тристълбов и може да бъде онагледен на фиг. 1:

Фигура 1. Архитектура на българския пенсионен модел

Figure 1. Architecture of Bulgarian pension model

1. Първи стълб: Публично задължително пенсионно осигуряване

Фондовете, от които се изплащат пенсии от този стълб, са „Пенсии“, „Пенсии на лицата по чл. 69“ и „Пенсии, несвързани с трудовата дейност“, които са част от системата на Държавното обществено осигуряване. Друг фонд, извън ДОО, това е Учителският пенсионен фонд, от който се изплащат пенсии на лицата, упражняващи педагогическа дейност и който финансира професионалните им пенсии. Първи стълб е солидарен и с осигурителните вноски на лицата се финансират разходите за пенсии на настоящите бенефициенти. Той е императивен и участието в него е задължително за всички осигурени лица.

Най-големият фонд на ДОО е „Пенсии“, който покрива рисковете старост, инвалидност и смърт. Поради недостатъчните приходи и увеличаващите се разходи, дефицитът в този фонд е хроничен и той се покрива ежегодно със средства от Държавния бюджет. Приходите на този фонд се формират от вноски от осигурители, осигурени и самоосигуряващи се лица, от трансфери от Държавния бюджет и др. Основните разходи на този фонд са за пенсии за осигурителен стаж и възраст, чийто размер е функция от средномесечния осигурителен доход за страната за 12-те календарни месеца, предхождащи пенсионирането

на лицето, осигурителния му стаж, приравнен в години трета категория труд, индивидуалния му коефициент, изчислен по специфична методика и тежестта на една година осигурителен стаж.

2. Втори стълб: Допълнително задължително пенсионно осигуряване

Този стълб дава право на лицата да се осигуряват в универсални или професионални пенсионни фондове чрез спестяване на допълнителни средства в лични сметки и се разглежда като предимство на пенсионна система, която работи в среда на непрекъснато застаряване на населението и влошена демографска структура. (Milev, 2022: 124). Управлението на средствата е на капиталово-покривен принцип от лицензирани пенсионноосигурителни дружества.

Лицата, родени след 31.12.1959 г., подлежат на осигуряване в универсален пенсионен фонд (УПФ). Вноската за него е в размер на 5% от осигурителния доход и се поделя между работодателя и осигуреното лице в съотношение 2,8% към 2,2%. Осигуряването в универсален пенсионен фонд дава право на:

- допълнителна пожизнена пенсия за старост след придобиване право на пенсия за осигурителен стаж и възраст по част първа на КСО;
- еднократно или разсрочено изплащане до 50% от натрупаните в индивидуалната партида средства, ако лицето има повече от 89,99% изгубена работоспособност;
- еднократно или разсрочено изплащане на средства на наследниците на починало осигурено лице или пенсионер.

Размерът на пенсията зависи от продължителността на нейното изплащане (пожизнена или срочна), от размера на натрупаната сума, от реализираната доходност от управлението на средствата, както и от начислените такси и удържки. В случаите, в които размерът на натрупаните средства в индивидуалната партида на лицето са по-малки от brutния размер на внесените средства, разликата се покрива от заделения резерв.

Упражняващите професия в условията на вреден труд I и II категория участват в професионални пенсионни фондове. Вноската се поема изцяло от работодателите и варира в зависимост от категорията труд, в която работи осигуреното лице - съответно 12% за работещите в първа категория и 7% за работещите във втора категория труд.

Осигурените лица в професионален пенсионен фонд имат следните права:

- срочна професионална пенсия за ранно пенсиониране за работещите в първа и втора категория труд;
- при изгубена работоспособност над 89,99%, осигуреният има право на еднократно изплащане до 50% от средствата в индивидуалната му осигурителна партида;
- еднократно или разсрочено изплащане на средства на наследниците на починало осигурено лице или пенсионер.

Правото на пенсия от професионалния пенсионен фонд се придобива при изпълнение на определени критерии, свързани с възрастта на лицата и осигури-

телния стаж, натрупан в тази категория труд. Средствата могат да бъдат наследявани от наследниците на осигуреното лице или пенсионера.

Доходността от управлението на средствата от втория стълб трябва да покрива определени минимални размери, които се определят на всеки три месеца, а ако това не се случи, дружество трябва да покрие разликата от специално заделени за целта пенсионни резерви.

Важно е да се отбележи, че през 2015 г. са приети съществени промени в Кодекса за социално осигуряване, позволяващи лицата да прехвърлят средствата си от втори в първи стълб, а натрупванията им се акумулират във Фонда за гарантиране устойчивостта на държавната пенсионна система. В замяна на това те би трябвало да получат по-висока пенсия от солидарната пенсионна система. Този избор може да се променя многократно в УПФ, но не по-често от веднъж годишно и окончателното решение трябва да бъде взето до 5г. преди пенсиониране.

Лицата, осигурени в професионален пенсионен фонд, могат еднократно да се прехвърлят във фонд „Пенсии“ или „Пенсии на лицата по чл. 69“.

3. Трети стълб: Допълнително доброволно пенсионно осигуряване

Допълнителното доброволно пенсионно осигуряване функционира на капиталовопокривен принцип. Лицата, които имат желание и възможност, могат да участват в доброволен пенсионен фонд или във фонд за допълнително доброволно пенсионно осигуряване по професионални схеми, които са управлявани от лицензирани пенсионноосигурителни компании. Осигурители могат да бъдат работниците, работодателите, а в някои случаи и трети лица, като всеки осигурен има индивидуална партида, в която се акумулират средствата от осигурително вноски.

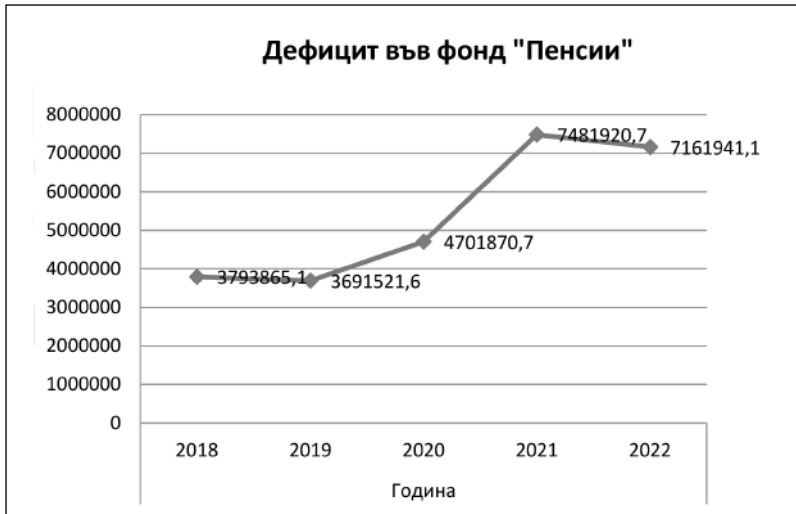
Участието в доброволен пенсионен фонд имат право на:

- лична пенсия за старост или инвалидност;
- наследствена пенсия в случай на смърт на осигуреното лице или пенсионера;
- еднократно или разсрочено изплащане на средствата, натрупани в индивидуалната партида;
- еднократно или разсрочено изплащане на средствата на наследниците на починалото лице или на пенсионера.

При този вид осигуряване не са налице изисквания за постигане на минимална доходност от инвестирането на средствата. Допълнителното доброволно пенсионно осигуряване се ползва с редица данъчни облекчения за осигурените лица и работодателите.

С цел да се предложат по-подходящи и иновативни пенсионни плащания, в ЕС са въведени нов клас индивидуални пенсионни схеми, които допълват публичните пенсии – т.нар. „*общоевропейски пенсионни продукти за лично пенсионно осигуряване*“ (Pan-European Personal Pension Product). Този пенсионен продукт предоставя възможност на осигурените лица за по-голям избор от пенсионни плащания и допринася за запазване на осигурителните права при трудова мобилност на територията на Европейския съюз.

Демографските промени се отразяват по различен начин върху трите стълба на пенсионната система, но може би в най-голяма степен те повлияват върху разходопокривната схема, която е подложена на много силен демографски натиск. В резултат на влошената възрастова структура и ускореното застаряване на населението, недостигът на средства във фонд „Пенсии“ на ДОО се увеличава значително с всяка изминала година. Динамиката в размера на дефицита на фонда в периода 2018-2022 г. може да бъде проследена на фиг. 2.

Фигура 2. Отчетен дефицит във фонд „Пенсии“ на ДОО в периода 2018-2022 г.

Figure 2. Deficit in the „Pensions“ fund of the State social security system in the period 2018-2022

Източник: Одитни доклади на Сметната палата за периода 2018-2022 г.

През целия разглеждан период разходите за пенсии превишават приходите, което е тенденция, започнала десетилетия преди това. От 3 793 865.1 хил. лв. през 2018г. дефицитът на фонд „Пенсии“ се увеличава плавно до 4 701 870.7 хил. лв. през 2020 г., след което рязко нараства с близо 37%, достигайки 7 481 920.7 хил. лв. през 2021 г. През последния разглеждан период дефицитът плавно намалява до 7 161 941.1 хил. лв. Въпреки наблюдавания ръст на приходите от осигурителни вноски, повишението на разходите е изпреварващо и остава на високи нива, което обяснява задълбочаващият се дефицит в най-големия фонд на ДОО.

Същевременно данните на Националния осигурителен институт сочат, че към 31.12 на съответната година броят на най-масово отпуснатите пенсии - тези за осигурителен стаж и възраст и за инвалидност поради общо заболяване, намалява. Тези два от общо седем вида пенсии, изплащани от фонд „Пенсии“ на ДОО, представляват най-голямото му разходно перо и заемат над 90% от всички видове пенсии, поради което си заслужава да бъдат представени на отделна графика (фиг. 3).

Фигура 3. Динамика на броя на пенсии за осигурителен стаж и възраст и за инвалидност поради общо заболяване

Figure 3. Dynamics of the number of old age pensions and general disability pensions

Източник: Национален осигурителен институт, „Генериране на динамични справки върху статистически данни“

Анализът на тези пенсии сочи, че през целия разглеждан период те намаляват. През 2018 г. броят на пенсиите за осигурителен стаж и възраст е бил 1 399 167, достигайки до 1 267 367 броя през 2022 г. Аналогична е ситуацията и с пенсиите за инвалидност поради общо заболяване - от 456 656 броя през 2018 г. те достигат до 435 722 през 2022 г., като намалението е плавно и без резки флукуации. Дефицитът на фонд „Пенсии“ се дължи на съвкупността и взаимодействието на комплекс от фактори, свързани не само с броя на отпуснатите пенсии, а и в голяма степен със съотношението между осигурените лица и бенефициентите, което формира неговите приходи и разходи.

Анализът на пенсиите ще бъде продължен с изследването на друг показател, носещ информация за потенциалните разходи на солидарната пенсионна система, а именно броя пенсионери по вид на водещата пенсия към 31.12 на съответната календарна година (фиг. 4).

Представени са общо четири показателя в зависимост от отпуснатата водеща пенсия - общ брой пенсионери, пенсионери с водеща пенсия от фонд „Пенсии“, пенсионери с пенсии за осигурителен стаж и възраст и пенсионери с пенсия за инвалидност поради общо заболяване. От Фигура 4 можем да заключим, че се наблюдава устойчив спад в броя на всички видове пенсионери, като това би могло да се дължи на въздействието на редица фактори, като намаляване на общата численост на населението в страната, повишаването на изискуемата пенсионна възраст за лицата, както и на по-високата смъртност на населението във високите възрастови групи. Данните потвърждават отново направения преди това извод, че недостигът на средства във фонд „Пенсии“ на ДОО не е в следствие на повишаване броя на бенефициентите.

Фигура 4. Брой пенсионери към 31.12 на съответната календарна година

Figure 4. Number of pensioners on 31.12 of the calendar year

Източник: Статистически годишник „Пенсии“ - 2018,2019,2020,2021 и 2022 г.

Същевременно през наблюдавания период е налице трайно увеличение на размера на пенсиите, което може да бъде проследено на фиг. 5:

Фигура 5. Среден основен размер на пенсията (общо за всички видове пенсии, за осигурителен стаж и възраст и за инвалидност поради общо заболяване) и равнище на инфлация

Figure 5. Average basic pension amount (total for all types of pensions, old age pensions and general disability pensions) and inflation rate

Източник: Статистически годишник „Пенсии“ - 2022 г.

Фигурата илюстрира повишаването размера на всички разгледани пенсии, като то е най-голямо през 2022 г. спрямо 2021 г. Ръстът на пенсиите се дължи на комплексни фактори, като преизчисляването на пенсиите с по-висок индивидуален коефициент през 2022 г., периодичното индексирание на размера им, повишаването на осигурителния принос на лицата, поради по-високата пенсионна възраст и ръста на осигурителния доход и други. Не на последно място трябва да се отбележи и т.нар. „Ковид добавка“, която се изпраща по време на пандемията и остана в последствие. Това е причина „все по-голям публичен ресурс за социални плащания, при това под формата на абсолютно пасивна подкрепа, да бъде насочван към домакинствата с разполагаем доход над прага на бедността, отслабвайки солидарността в системата за социална защита като цяло“ (Тошева, Драганов, 2023: 379). Същевременно трябва да отбележим, че през последните две години от разглеждания период равнището на инфлация бележи сериозен ръст - от 7,75% през 2021 г. тя достига до 16,88% през следващата година, което обезценява всички средства на лицата, включително и пенсионните доходи и намалява тяхната покупателна способност.

Влияние на демографските трансформации върху солидарната пенсионна система в България

Застаряването на населението е един от най-негативните демографски процеси, които имат дългосрочно влияние върху солидарната пенсионна система. В литературата терминът „застаряване“ е дефиниран нееднозначно, но в общия случай то представлява увеличаване дела на по-високите възрастови групи (над 60 години и над 80 години) като част от общото население (David, 2010). Трябва да отбележим, че фиксирането на възрастта, след която едно лице се счита за възрастно, е трудно, тъй като старостта е строго индивидуален процес. Тя зависи от живота, който лицата са водили преди това, от здравословния им статус, наследствеността, социалната им принадлежност и в много голяма степен от собственото им усещане за нея. От демографска гледна точка остаряването е свързано с достигане до определена възраст, която може да бъде различна. Организацията на обединените нации счита, че възрастните хора са тези на възраст над 60 или 65 години, докато Световната здравна организация приема, че в развитите страни възрастните хора са на възраст над 65 години. По-конкретно и подходящо определение за възрастните хора е даденото от Евростат (Eurostat, 2021), според което възрастни хора са тези над 65 години, а много възрастни – над 85 години. Диапазонът на възрастните хора може да бъде различен, в зависимост от целите на изследването – 55-64 г., 65-74 г., 75-84 г., над 85 г. и други.

Застаряването на населението е комплексен процес и се дължи на въздействието на множество фактори, по-съществените от които са изследвани от автора в друга публикация: (Pandurska, 2023)

- спада на раждаемостта в годините след Втората световна война и преминаването към ниски нива на раждаемост и висока смъртност;

- напредъка на медицината и промяната в начина на живот, които водят до повишаване на неговата продължителност;
- миграционните нагласи на хората и преместването на големи групи лица, особено след падането на желязната завеса и отпадането на ограниченията за пътуване;
- ускорената урбанизация през миналия век и по-ефективния достъп на лицата до качествена медицинска помощ;
- модифициране на семейния модел от многодетен в двудетен или еднодетен, тъй като в миналото на децата се е гледало като на работна сила в рамките на семейството;
- промяната на ролята на жената и възможностите за семейно планиране.

За застаряването на населението можем да съдим по динамиката в размера на някои показатели.

Структурата на населението под в и надтрудоспособна възраст показва изместването на възрастовата пирамида към по-високите категории. За подтрудоспособно се приема населението до 15-годишна възраст. Поради постепенното повишение на пенсионната възраст, се измества границата между трудоспособното и надтрудоспособното население и при двата пола. През 2018 тази граница е била съответно 61 г. и 2 мес. за жените и 64 г. и 1 мес. за мъжете, след което ежегодно се повишава с по 2 месеца за жените и с по 1 месец за мъжете до достигането през 2022 г. на 61 г. и 10 мес. за жените и 64 г. и 5 мес. за мъжете. Предвижда се този ръст да продължи до 2037г., когато пенсионната възраст ще се изравни за двата пола до 65 г.

Възрастовата структура на населението е представена на табл. 1:

Таблица 1

Структура на населението в подтрудоспособна, трудоспособна и надтрудоспособна възраст към 31.12 на календарната година

Table 1

Structure of the population in under-working, working and over-working age at 31.12 of the calendar year

Година	Население в подтрудоспособна възраст в %	Население в трудоспособна възраст в %	Население в надтрудоспособна възраст в %
2018	15.2	60.0	24.7
2019	15.3	59.8	24.9
2020	15.4	59.8	24.8
2021	15.5	60.1	24.5
2022	15.2	58.5	26.3

Източник: НСИ, Население и демографски процеси през 2022 г.

През разглеждания 5-годишен период делът на подрастващите до 15-годишна възраст се запазва почти непроменен - около 15,2%. Интересна е динамиката на населението в трудоспособна възраст. Въпреки повишаването на пен-

сионната възраст, делът на тази група лица намалява от 60.0% през 2018 г. до 59.8% през 2019 и 2020 г., през 2021 г. показателят отново се повишава плавно до 60.1%, но през 2022 г. бележи чувствителен спад до 58.5%. Надтрудоспособното население се запазва относително статично като дял от 2018 до 2021 г. с нива около 24.7%, но през 2022 г. бележи рязко увеличение до 26.3%.

Друг важен показател, характеризиращ застаряването на населението, е *коефициентът на възрастова зависимост*, показващ броя на лицата от населението в „зависимите“ възрасти (населението под 15 и на 65 и повече навършени години) на 100 лица от „независимите“ възрасти (от 15 до 64 години). Този показател нараства трайно през целия разглеждан период, като през 2018 г. е бил 55.5%, след което се увеличава съответно на 56.4% през 2019 г., 56.7% през 2020 и 2021 г., а през 2022 г. е налице рязко покачване до 60.4% (НСИ, 2023с).

Коефициентът на зависимост на възрастните хора характеризира застаряването на населението и се определя като съотношението между дела на лицата в надтрудоспособна възраст и тези в трудоспособна. Тенденцията тук също е негативна - през 2018 г. показателят е бил 33.2%, след което нараства до 33.8% през 2019 г., 34.1 през 2020 г., 34.0% през 2021 г., а през 2022 г. се увеличава рязко до 37.7% (НСИ, 2023d). Увеличаването на равнището на коефициента на зависимост на възрастните хора се дължи предимно на ръста на лицата в надтрудоспособна възраст и намаляването тези в трудоспособна възраст.

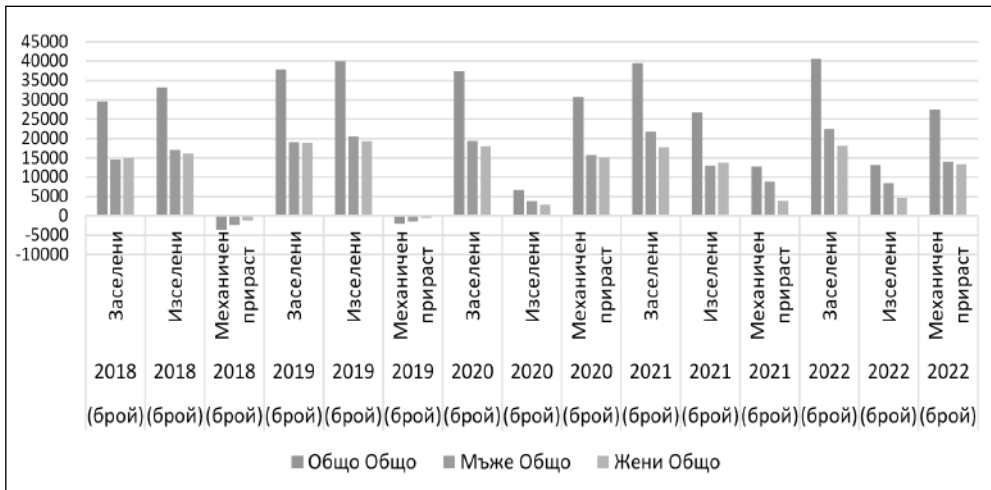
Средната възраст на населението също бележи траен ръст - от 43.8 г. през 2018 г., 43.9 г. през 2019 г., 44.0 г. през 2020 г., 44.1 г. през 2021 г. и рязко увеличение на показателя през 2022 г. (НСИ, 2023d). Средната възраст на населението е по-висока в селата, отколкото в градовете, както и при жените в сравнение с мъжете.

Средната продължителност на живота се изчислява въз основа на данните от таблиците за смъртност, измерва очаквания брой години, които предстои средно да преживее едно лице на възраст x , при условие че през целия му живот интензивността на смъртността ще се запази същата, каквато е била през текущия период (НСИ, 2023b). Традиционно този показател бележи ръст в последните десетилетия, но през разглеждания период претърпява обрат и започва да спада. През интервала 2016-2018 г. той е 74,8 г., през 2017-2019 г. е 74,9 г., след което намалява незначително през 2018-2020 г. и 2019-2021 г. до 74,6 г. През периода 2020-2022 г. той спада рязко до 71,9 г. (НСИ, 2023d). Това отново би могло да се обясни с високата смъртност от Ковид-19, който доведе до влошаване на всички демографски показатели.

За да се прогнозира разходите на системата на ДОО, се изчислява друг важен показател, който се следи с повишено внимание - *очаквана средна продължителност на живота на лицата, навършили 65 години*. Този показател е носител на информация колко дълго време се очаква да живеят лицата след пенсиониране и съответно колко дълго ще бъдат бенефициенти на системата. През интервала 2016-2018 г. той е бил 16.1 г., през 2017-2019 г. - 16.2 г., след което започва да намалява до 15.8 г. през 2018-2020 г., 15.2 г. през 2019-2021 г., а след това рязко достига до 14.2 г. през 2020-2022 г. (НСИ, 2023d). Средната продължителност на живота на лицата след пенсиониране е по-висока при жените, отколкото при мъжете, като разликата е около 4 години през целия период.

Този показател оказва пряко влияние върху разходопокривната система, тъй като именно от него зависи периода, през който ще се изплащат пенсиите на бенефициентите.

Друг много важен демографски показател, който оказва съществено влияние върху числеността и структурата на населението, а оттам и на осигурителната съвкупност, това е *външната миграция на населението*. Динамиката на механичния прираст през периода 2018-2022 г. е показана на фиг. 6:

Фигура 6. Механичен прираст на населението в България 2018-2022г.

Figure 6. Migratory growth of the population in Bulgaria 2018-2022

Източник: Национален статистически институт, Механично движение на населението по области, общини и пол, Инфостат

Механичният прираст в България (разликата между трайно заселилите се и изселилите се от страната лица) традиционно е отрицателен от дълги години. Такъв е той и през 2018 и 2019 г. - съответно - 3666 и - 2012 души. През пандемичните години тази тенденция се обръща и показателят придобива положителни стойности, тъй като трайно изселилите се лица са много по-малко от заселилите се. През 2020 г. механичният прираст е 30 715 души, през 2021 г. е 12 706, а през 2022 г. - 27 444 души. Това би могло да се обясни на първо място с факта, че заради пандемията от Ковид-19 и последвалата карантина много хора се прибраха трайно в България, за да работят от тук. Голяма част от фирмите, особено в сектора на информационните технологии, преминаха на дистанционна или хибридна работа, което позволи част от завърналите се от чужбина лица да се установят трайно тук като т.нар. „завръщащи се мигранти“. Според М. Мишева и колектив „основният проблем за реинтеграцията на българските завръщащи се (мигранти) е свързан с пазара на труда“ (Мишева, Гетова, Бакалова, 2021: 380), тъй като не всички могат да си намерят устойчива и подходяща работа, отговаряща на образователно-квалификационното им равнище.

Освен завръщащите се мигранти, България става все по-привлекателна и за лица от Европа или от трети страни, които идват да работят тук, поради нарастващото заплащане в сектора на ИКТ. Като добавим към това и по-ниския стандарт на живот у нас, към страната ни проявяват интерес все повече чуждестранни граждани, които трайно се установяват в нея.

Друг фактор, с който можем да обясним положителния механичен прираст в България, това е войната в Украйна, избухнала в началото на 2022 г. Тя принуди много украински граждани да потърсят убежище в близки държави, а част от тях останаха в страната ни и започнаха подходяща работа.

Ефектът от положителния механичен прираст е благоприятното му въздействие върху разходопокривната пенсионна система, тъй като имигрантите и трайно завръщащите се от чужбина лица работят, осигуряват се и участват в осигурителната съвкупност, като чрез своите вноски повишават приходите във фонд „Пенсии“.

На базата на изложените демографски показатели, които в най-голяма степен оказват влияние върху застаряването на населението и състоянието на фонд „Пенсии“ на ДОО, можем да направим някои по-важни **изводи и препоръки за облекчаване на натиска върху солидарната система пенсионна система.**

Пенсионноосигурителният модел е силно зависим от демографските проблеми, породени от застаряването на населението и увеличената среда продължителност на живота. Въпреки че в абсолютен размер броят на пенсионерите намалява през разглеждания период, техният дял във възрастовата структура на населението се увеличава. В резултат на това нарастват разходите на фонд „Пенсии“ и се увеличава неговия дефицит.

Преодоляването на демографския натиск върху първи стълб на пенсионната система може да се случи само чрез адекватна и дългосрочна социална политика, която да включва цялостна визия за подобряване на възрастовата структура на населението. Това включва от една страна *мерки за насърчаване на раждаемостта и подмладяване на населението*, което в дългосрочен план ще повиши числеността на осигурителната съвкупност, макар че в краткосрочен план е възможно да се увеличат разходите за социалните плащания към децата и техните семейства. Най-ефективният начин за постигане на отговорно родителство, е повишаване на икономическата стабилност, заетостта и доходите на населението, което ще насърчи хората да разчупят еднородния модел и да преминат към многодетен, като имат усещането за сигурност, че ще могат да отгледат децата си в подходяща среда, да ги изучат и да задоволят техните потребности. Икономическият просперитет би могъл да допринесе за подобряване условията за живот и да задържи младите хора в страната, което ще допринесе за повишаване числеността на осигурителната съвкупност и приходите във фондовете на ДОО.

От друга страна са необходими *мерки за отлагане момента на пенсионирането* на лицата чрез плавно *повишаване на пенсионната възраст*, която в момента е една от най-ниските в Европа. Дори и след предвидения преход към увеличаване на възрастта за пенсиониране до достигане на 65 години за двата пола, това няма да бъде достатъчно за балансиране на приходите и разходите в бюджета на солидарния фонд. Участвайки по-дълго време в осигурителния

процес, лицата ще плащат повече осигурителни вноски и ще имат по-голям принос. За да се подобри финансовото състояние на фонд „Пенсии“, е необходимо лицата да бъдат стимулирани да останат на работа дори и след изпълняване на критериите за пенсиониране. В момента тези стимули не са особено големи и популярни сред населението. Според чл. 70 ал. 2 на КСО за лицата, които са придобили право на пенсия за осигурителен стаж и възраст и продължават да работят след датата на придобиване на правото, без да им е отпусната лична пенсия, стойността на процента за всяка година осигурителен стаж след тази дата е 4. Малцина са наясно с тази възможност и още по-малко са тези, които са се възползвали от нея досега. Много повече хора получават пенсия за осигурителен стаж и възраст и същевременно продължат да работят и да комбинират пенсионен и трудов доход. Професиите, които практикуват, трябва да бъдат съобразени с тяхното образование, професионален опит, индивидуалните характеристики и предпочитанията на лицата, като се съобразят и възрастовите изменения, които неизбежно настъпват. Тежкия физически труд е неподходящ за възрастните хора, но те биха могли да заемат работни места на пълно или непълно работно време, за които няма желаещи да работят или се намират в отдалечени райони, в които няма по-млади специалисти. Работейки след пенсиониране и заплащайки дължимите осигурителни вноски, те ще повишат приходите във фонд „Пенсии“, но същевременно ще натрупат и допълнителни осигурителни права, от които ще могат да се възползват по-късно.

Необходимо е да се преосмисли възможността за получаване на *пенсия при непълнен осигурителен стаж*, каквато в момента съществува за лицата, достигнали до пределна висока възраст от 67 години и притежаващи 15 години действителен осигурителен стаж. Тези лица имат минимален принос в осигурителната система и получаването на средства от фонд „Пенсии“ на ДОО ощетява всички останали, пенсионирали се при стандартните условия. Отпускането на средства за тези лица би следвало да се прехвърли към социалното подпомагане, като се прилага подоходен критерий. Въпреки че това ще повиши разходите на втората мрежа от социална сигурност, на практика няма да се отрази съществено върху Държавния бюджет, тъй като ще намали дефицита на ДОО, който в момента се покрива отново от него.

Друга възможност за ранно пенсиониране, което би следвало да се обмисли и да се подходи много внимателно към нея, е *отпускането на пенсия за осигурителен стаж и възраст в намален размер на лица*, натрупали необходимия осигурителен стаж по чл. 68а от КСО до една година преди навършване на изискуемата пенсионна възраст. Тези лица могат да се пенсионираат по тяхно желание до една година по-рано от стандартната пенсионна възраст, като отпуснатата пенсия е намалена пожизнено. От тази възможност биха могли да се възползват лицата, които са останали без работа в предпенсионна възраст и трудно биха могли да си намерят нова платена заетост или пък такива, които се чувстват изморени и не желаят повече на работят.

Най-ефективният и рационален подход за повишаване на приходите на ДОО е *поддържане на стабилен икономически растеж и повишаване доходите на населението*, върху които се начисляват осигурителни вноски. Такъв ръст се наблюдава във всички икономически сектори през наблюдавания период,

но най-висок е в „Създаване и разпространение на информация и творчески продукти; далекосъобщения“. По данни на НСИ (2023е) средната брутна месечна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение в този сектор нараства от 2778,33 лв. през 2018 г. на 4361,33 лв. през 2022 г. Следващият сектор, който бележи най-голям ръст, е „Производство и разпределение на електрическа и топлинна енергия и на газообразни горива“ - от 1891,92 лв. през 2018 г. нараства до 2762,42 лв. през 2022 г. Той е следван от сектор „Финансови и застрахователни дейности“, където брутната работна заплата през 2018 г. е била 1953,25 лв., а през 2022 г. нараства до 2074 лв.

В други икономически сектори заплащането традиционно е много ниско. Най-малки възнаграждения получават в „Хотелиерство и ресторантьорство“ - от 685,5 лв. през 2018 г. до 1052,42 лв. през 2022 г., следвани от „Други дейности“ - 758,67 лв. през 2018 г. до 1120 лв. през 2022 г. и „Строителство“, нараствайки от 923,58 лв. през 2018 г. до 1335,17 лв. през 2022 г. В трите сектора през 2022 г. работят общо 271 118 души, които представляват почти 12% от всички наети лица. Това показва, че голяма част от тези работещи са ниско платени и често пъти изложени от риск от бедност. Същевременно част от работещите в секторите с най-ниски заплати много често получават нерегламентирани доходи, върху които не плащат данъци и осигурителни вноски, а това ощетява Държавния бюджет и този за социално осигуряване. Ограничаването на сивата икономика и намаляването на дела на лицата, които не се осигуряват върху реалните си доходи, както и повишаване събираемостта на осигурителните вноски ще стабилизира системата и ще намали недостига на средства на социалноосигурителните фондове.

Намаляването на дефицита на фонд „Пенсии“ може да се постигне и чрез нарастване на приходите, посредством *ограничаване дела на сивата икономика и нерегламентираната заетост*. Плащането на осигурителни вноски върху реалните доходи не само че ще повиши приходите на солидарната пенсионна система, но и ще увеличи осигурителното покритие и социалната защита на осигурителната съвкупност. По този начин ще се намали тяхната уязвимост при настъпване на осигурителни рискове. Инкриминирането на неплащането на осигурителни вноски е важна стъпка в правилната посока, но наред с това е необходимо да се положат повече усилия за контролиране на този процес.

Като стъпка в правилната посока може да се отчете и периодичното *увеличение на минималната работна заплата и минималните осигурителни прагове* за различните професии и длъжности, което ще допринесе за изсветляване на сивата икономика и повишаване на приходите в осигурителната система.

Друг съществен проблем е *относително лесният достъп до пенсии за инвалидност*, както и нередките случаи на получаване на такъв вид пенсия от лица, които в действителност са здрави и трудоспособни. Въпреки намаляването на общия брой отпуснати пенсии за инвалидност, които бяха разгледани в настоящото изследване, една част от тях се получават неправомерно или спекулативно се увеличава степента на изгубена работоспособност на лицата, което води до нарастване на разходите на фонд „Пенсии“. Нещо повече, понякога инвалидните пенсии се използват като алтернатива на пенсиите за осигурителен стаж и възраст, тогава, когато лицата не могат да изпълнят критериите за

достъп до тях. Това е напълно недопустимо и измества тяхното предназначение като компенсация на хора, които не могат да работят, поради настъпване на болест. За да се преодолее тази ситуация, е необходимо да се положат допълнителни усилия от страна на различните институции, лекарски и пациентски организации и най-вече Националния осигурителен институт и Националната агенция за приходите, които да се борят ефективно срещу фалшивите решения на ТЕЛК. Удачен вариант за това е отново да се отвори дискусиата за мястото на тези комисии - дали да бъде към лечебните заведения или към НОИ, който реално извършва плащанията.

Дефицитът на фондовете на ДОО и в частност на фонд „Пенсии“ би могъл да се ограничи и чрез предприемане на мерки за *намаляване на безработицата на национално и регионално равнище*. Лицата, които са безработни, са в активна трудоспособна възраст, притежават необходимите способности за труд и активно търсят работа. Независимо от тяхното образование и професионален опит, те са част от работната сила и би следвало техният трудов потенциал да се усвои по най-рационалния начин. Намирайки си подходяща работа, лицата ще се вляят в контингента на заетите и от бенефициенти на социалната система, те ще се превърнат в осигурени, върху чиито доходи ще се начисляват вноски и данъци. Създаването на стимули за работодателите да разкриват нови работни места, особено в по-отдалечени райони с висока безработица, както и нарастването на равнището на заплащане, биха имали благоприятно въздействие върху финансовото състояние на Държавното обществено осигуряване, оптимизирайки едновременно върху приходната и разходната му част.

Възможността за *гъвкаво пенсиониране и отлагане на получаването на пенсия за осигурителен стаж и възраст* е друга мярка, която би могла да се приложи, за да се стимулират лицата да се осигуряват по-дълго време и да имат по-голям принос и съответно по-висока пенсия. Този проблем е разгледан от автора в други негови изследвания (Пандурска, 2013; 2015; Павлова, Тошева, Пандурска и кол., 2021), където е представена подробно същността и специфичните особености на гъвкавото пенсиониране и е проучен чуждестранният опит при неговото прилагане. Европейските държави имат различни регулации за отложено пенсиониране, като повечето от тях допускат това да стане за неопределено време. В някои от тях се ограничава времето, в което лицата могат да работят, след като изпълнят критериите за пенсиониране. Дания допуска това за максимум 10 години, когато лицето е работило поне 1500 часа годишно, в Литва периодът е 5 години, а Гърция и Кипър допускат това да стане най-късно до съответно 67 и 68 годишна възраст.

Удачен вариант на гъвкаво пенсиониране е възможността за получаване на пълна пенсия, докато лицето все още работи. Това може да бъде предпочетено от работника от една страна, за да намали часовете, в които той се труди или пък, за да получи по-висока бъдеща пенсия. Най-голяма гъвкавост в това отношение се допуска в Швеция, където е позволено лицата да прекратят частично или изцяло пенсията си и да продължат да работят, без да им бъдат налагани допълнителни финансови ограничения. В Чехия, Унгария, Словакия, Германия, Португалия и други страни пенсионирането може да бъде отложено за неопределено време, докато други налагат пределна възраст, след която

лицата трябва да се пенсионира - Дания до 70 години, Гърция до 67 години и др. Една от европейските държави, в които има най-голямо разнообразие по отношение на условията за гъвкаво пенсиониране, това е Испания, където се извършват промени, свързани с редица ключови моменти в публичната и в частната пенсионна система, целящи споделяне на осигурителните рискове. Тези реформи са свързани предимно с повишаване на пенсионната възраст и изискуемия осигурителен стаж, стимули за отлагане на пенсионирането, увеличаване на квалификацията период и др. (Confederación Sindical de Comisiones Obreras, (2011).

Прави впечатление, че през периода 2018-2022 г. в България рязко се увеличава броят на отпуснатите пенсии в намален размер - през 2018 г. те са били 8 922, през 2019 г. се увеличават до 14 901, през 2020 г. - 20 727, през 2021 г. - 26 927, а през 2022 г. достигат 34 816 (НОИ, Статистически годишник.). Това показва, че все по-голям брой лица предпочитат да излязат по-рано от трудовия пазар, макар и с по-ниска пенсия, което се отразява негативно на финансовото състояние на фонд „Пенсии“. От една страна ранното пенсиониране води до намаляване на пенсионните доходи на бенефициента с 0,4% за всеки месец, през който лицето се е възползвало от това си право. От друга страна то е съпроводено с по-малко приходи във фондовете на ДОО и в частност фонд „Пенсии“. Ако допуснем, че тези лица биха се осигурявали върху минималната работна заплата през периода 2018-2022 г., то загубите от невнесените осигурителни вноски възлизат на поне 157 млн. лв. Ето защо към ранното пенсиониране би следвало да се прибегва в крайни случаи, в които лицата нямат друг избор, тъй като това намалява пенсионния им доход пожизнено и увеличава дефицита на разходопокривната пенсионна система.

Увеличаването на продължителността на живота и повишаването на пенсионната възраст поставя въпроса за *активното стареене* във всички негови проекции. На лицата ще им се наложи да работят по-дълго време, което неизбежно ще постави нови предизвикателства пред тях по отношение на техните знания, умения, компетентности, които се изискват на трудовия пазар. Повишаването на производителността може да бъде постигнато чрез използването на ИКТ от възрастните хора (Vazova, 2022: 1172). Иновациите, включително и в социалната сфера, притежават сериозен потенциал за решаването на проблеми със социален, екологичен, демографски и здравен характер. (Векова, 2023: 26)

Друга удачна мярка за намаляване на дефицита на фонд „Пенсии“ е *плавното повишение на осигурителните вноски*, които не са променени от 2018 г. и са в размер на 19,8% от осигурителния доход за лицата, родени преди 1.01.1960 г. и 14,8% за родените след 31.12.1959 г. Разликата от 5% отива в универсалните пенсионни фондове. Тази мярка не е особено популярна, тъй като би предизвикала общественото недоволство, но вероятно е въпрос на време да се прибегне до нея, тъй като това е реалистичен начин сравнително бързо да се ограничи дефицита на солидарната пенсионна система. От друга страна финансирането му от държавния бюджет индиректно натоварва и самите работещи, тъй като те са тези, които го финансират чрез своите преки и косвени данъци.

Наличието на лимити по отношение на *минималната и максималната пенсия за осигурителен стаж и възраст* „е в противоречие с принципа на еквива-

лентност на пенсионните плащания и води до срив в доверието върху публичната пенсионна система“ (Христосков, Петков, Димитров, 2021: 28). Чрез тези ограничения се нарушава баланса между осигурителния принос и осигурителното плащане и се дава възможност лицата с малки постъпления в системата все пак да имат достъп до минималната пенсия. По-удачен вариант е солидарната пенсионна система да финансира пенсии в техния полагаем размер, а лицата с ниски доходи да се дотират от социалното подпомагане. В най-честите случаи това са тези, които са се осигурявали върху много ниски доходи, работили са на непълно работно време, по извънтрудови правоотношения, лица с малък осигурителен стаж, които все пак са придобили право на пенсия за осигурителен стаж и възраст и др. Интересна е динамиката на лицата, получаващи пенсия за осигурителен стаж и възраст в минимален размер. През 2018 г. те са били 405 605 души или 26,4% от общия брой пенсионери, през 2019 г. - 384 240 души или 25,2% от всички пенсионери, през 2020 г. - 425 758 души или 28,2%, през 2021 г. те нарастват рязко до 533 584 души или 36,4%, а през 2022 г. са били 530 850 души или 36,8% от всички пенсионери. С изключение на 2019 г., делът на получаващите минимална пенсия сред всички пенсионери нараства, което означава, че в относителен план все повече лица получават ниски доходи и са застрашени от бедност. Вероятно техният принос в системата е по-нисък от получаваните пенсии, а разликата е за сметка на останалите осигурени лица.

Наличието на максимален размер на пенсиите от своя страна ощетява самите бенефициенти, тъй като те имат по-голям осигурителен принос в системата, отколкото получават от нея. Техният брой е динамичен, поради периодичната промяна в размера на максималната пенсия. През 2018 г. лицата, получаващи максимална пенсия от фонд „Пенсии“ са 49 351 души, през 2019 г. намаляват рязко до 21 453 души, но през 2020 г. се повишават до 33 338 души. Следва спад до 21 089 души през 2021 г., а през 2022 г. намалението е още по-драстично - до 690 души. В голяма степен това намаление се дължи на периодичната актуализация на максималната пенсия и респективно по-малкия брой пенсии, които надвишават този праг. Темата за наличието на максимален размер на пенсиите е дискуссионна от дълго време, но основният аргумент тя да остане на този етап е, че по този начин се регулират разходите на фонд „Пенсии“ и подради това частично се ограничава дефицитът в него. Тенденцията за регулярно увеличение на показателя води до намаление броя на лицата, които получават пенсия над максималното равнище, както и до намаляване на разликата между получаваания и действителния месечен размер на пенсията.

Положителният механичен прираст на населението през последните три години е един своеобразен буфер, който може да има позитивно влияние върху баланса на фонд „Пенсии“. Повечето завръщащи се мигранти или имигранти, трайно заселили се в страната, са млади хора в активна трудоспособна възраст, на които им предстои дълъг трудов живот. Те биха могли да се присъединят към осигурителната съвкупност и със своите осигурителни вноски да увеличат приходите в солидарната пенсионна система. Ето защо е критично важно да се приложат политики за тяхното бързо и пълноценно интегриране, за да не предприемат повторна емиграция, което би ощетило социалноосигурителната система и обществото като цяло. В тази връзка е необходимо да се

осъзнае, че мобилността на работниците в ЕС води до промени и увеличаване на сложността на функциите и задачите на отговорните институциите в областта на пазара на труда и социалното осигуряване в България (Atanassova, 2018: 27).

Не на последно място трябва да се преосмисли възможността лицата да се *прехвърлят от капиталовия в солидарния пенсионен стълб*, тъй като дългосрочните актюерски прогнози, направени от Националния осигурителен институт, сочат, че всички сценарии, различни от базовия, при който лицата участват и в двете системи, ще доведат до повишаване разходите на фонд „Пенсии“ и още по-голямо задълбочаване на дефицита там (НОИ, 2016).

Разбирането на същността, архитектурата и философията на пенсионно-осигурителната система от страна на осигурените лица и бенефициентите би довело до по-доброто ѝ припознаване от тях и мотивирането им да участват по-активно в осигурителния процес. Ето защо популяризирането на ползите от осигуряването и провеждането на периодични информационни кампании от заинтересованите институции би могло да допринесе за по-доброто управление на бъдещия пенсионен доход на лицата и да повиши тяхната ангажираност към осигурителния процес и разбирането, че пенсията им зависи от индивидуалата им предвидливост преди това.

В заключение на направеното изследване можем да обобщим, че демографските трансформации, които протичат в България, водят до изместване на възрастовата структура на населението към по-високите кохорти, което е един от основните фактори за влошаване финансовото състояние на фонд „Пенсии“ на Държавното обществено осигуряване. Предприетите до момента мерки на държавно ниво не са достатъчни, за да овладеят натрупания дефицит и той се увеличава ежегодно, поради което е необходимо да се проведе целенасочена и адекватна социална политика, включваща демографски, икономически и социални промени. Въз основа на извършения анализ е достигнато до заключението, че тези реформи трябва да бъдат многоаспектни и да включват от една страна мерки за подобряване възрастовата структура на населението, насърчаване на активното стареене и мотивиране на лицата да повишат финансовата си култура и разбирането на същността на пенсионната система и факторите, от които зависи техния пенсионен доход. От друга страна усилията трябва да се насочат към изсветляване на сивата икономика и повишаване приходите в солидарната пенсионна система, увеличаване на доходите на населението и минималните осигурителни прагове, ограничаване на безработицата, плавно нарастване на осигурителната тежест. Тези мерки биха имали благоприятен ефект върху пенсионната система в страната и биха довели до повишаване на нейната адекватност, както и до по-тясна корелация между осигурителния принос и осигурителното плащане.

Важно е да се отбележи, че резултатите от всички реформи в областта на пенсионното осигуряване се проявяват с определен лаг, тъй като е необходимо време, за да се преценят техните ползи и да се извърши адекватна оценка на въздействието им. Оптималният период за това е около 35-40 години, колкото приблизително е трудовият стаж на едно лице, започнало работа в момента, в който бъдат приети промените. Реформите трябва да бъдат добре обмислени

и своевременни, тъй като засягат интересите за пенсионните доходи на много лица, които са изключително чувствителни по отношение на своите осигурителни права.

Литература / References

- Векова, Л.** (2023). „Социалните иновации като потенциал и възможен подход за образователно и социално включване“, сп. Педагогика, кн.4/2023 [**Vekova, L.** (2023). “Social innovations as a potential and a possible approach for educational and social inclusion”, journal Pedagogika, vol. 4/2023] (in Bulgarian).
- Мишева, М., А. Гетова, М. Бакалова** (2021). „Устойчивост на завръщането и реинтеграция на завръщащите се в България: индекс на ре-емиграцията“, Научни трудове, УНСС, бр.1/2021 [**Misheva, M., A. Getova, M. Bakalova** (2021). „Sustainability of return and reintegration of returning migrants in Bulgaria: index of re-emigration“, Scientific works, UNSS, issue 1/2021] (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2016). Актоерски доклад 2016 [**National Social Security Institute** (2016). Actuarial Report 2016] (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2019). Статистически годишник „Пенсии“ – 2018 г. [**National Social Security Institute** (2019). Statistical yearbook „Pensions“ – 2018]. (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2020). Статистически годишник „Пенсии“ - 2019 г. [**National Social Security Institute** (2020). Statistical yearbook „Pensions“ – 2019]. (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2021). Статистически годишник „Пенсии“ – 2020 г. [**National Social Security Institute** (2021). Statistical yearbook „Pensions“ – 2020]. (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2022). Статистически годишник „Пенсии“ – 2021 г. [**National Social Security Institute** (2022). Statistical yearbook „Pensions“ – 2021]. (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2023a). Информационен бюлетин, бр.2/2023 [**National Social Security Institute** (2023a). Information Bulletin, No. 2/2023]. (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2023b). Статистически годишник „Пенсии“ – 2022 г. [**National Social Security Institute** (2023). Statistical yearbook „Pensions“ – 2022]. (in Bulgarian).
- Национален осигурителен институт** (2024). Генериране на динамични справки върху статистически данни. [**National Social Security Institute** (2024). Generating dynamic reports on statistical data]. (in Bulgarian).
- Национален статистически институт** (2023a). Механично движение на населението по области, общини и пол, Инфостат. [**National Statistical Institute** (2023a). Mechanical movement of the population by regions, municipalities and sex, Infostat]. (in Bulgarian).
- Национален статистически институт** (2023b). Очаквана средна продължителност на предстоящия живот на населението през периода 2020 – 2022 г. [**National Statistical Institute** (2023b). Estimated average life expectancy of the population in the period 2020 – 2022]. (in Bulgarian).
- Национален статистически институт** (2023c). Население и демографски процеси през 2022 г. [**National Statistical Institute** (2023c). Population and Demographic Processes in 2022]. (in Bulgarian).
- Национален статистически институт** (2023d). Структура на населението по местоживее-не, полово съотношение и коефициенти на възрастова зависимост по области, Инфостат. [**National Statistical Institute** (2023d). Structure of the population by place of residence, sex ratio and age dependence coefficients by region, Infostat]. (in Bulgarian).
- Национален статистически институт** (2023e). Средна брутна заплата на наетите лица по трудово и служебно правоотношение по икономически дейности и пол (2008-2022 г.), Инфостат. [**National Statistical Institute** (2023e). Average gross salary of employed persons

- by employment and service legal relationship by economic activities and gender (2008-2022), Infostat] (in Bulgarian).
- Павлова, В., Тошева, Е., Пандурска, Р., и кол.** (2021). Активното стареене - здравни, социални и икономически детерминанти, ИК-УНСС. [Pavlova, V., Tosheva, E., Pandurska, R., et al. (2021). Active aging - health, social and economic determinants, IC-UNWE]. (in Bulgarian).
- Пандурска, Р.** (2013). „Гъвкавото пенсиониране на лицата – особености и перспективи“, Научна конференция на тема: „Икономика и общество: глобални и регионални предизвикателства пред България“, УНСС, Общикономически факултет, 31.10.2013 г., стр. 412-419. [Pandurska R. (2013). «Flexible retirement of individuals - features and perspectives», Scientific conference on the topic: «Economy and society: global and regional challenges for Bulgaria», UNSS, Faculty of General Economics, 31.10.2013, p.412- 419]. (in Bulgarian).
- Пандурска, Р.** (2015). „Гъвкавото пенсиониране в контекста на пенсионната реформа в някои страни от Европейския съюз“, Институт за икономически изследвания при БАН, Международна научна конференция на тема „Икономически растеж: стимули и ограничители“, 06-07.10.2014 г. в София, Горекс Прес, София, 2015, стр. 590-597. [Pandurska, R. (2015). „Flexible retirement in the context of the pension reform in some countries of the European Union“, Institute for Economic Research at the Bulgarian Academy of Sciences, International scientific conference on the topic „Economic growth: incentives and restrictions“, 06-07.10. 2014 in Sofia, Gorex Press, Sofia, 2015, pp. 590-597]. (in Bulgarian).
- Сметна палата**, Одитни доклади за извършен одит на отчета за изпълнението на бюджета на държавното обществено осигуряване за 2018, 2019, 2020, 2021 и 2022 г. [Court of Auditors, Audit reports on the performed audit of the report on the implementation of the state social insurance budget for 2018, 2019, 2020, 2021 and 2022]. (in Bulgarian).
- Тошева, Е., Д. Драганов** (2023). „Въздействие на „Covid-19 добавките“ към пенсията върху бедността и неравенството в България: анализ за 2020, 2021 и 2022г. чрез Euromod - данъчно-трансферен микросимуляционен модел на ЕС.“, Икономическо развитие и политики: реалности и перспективи. Предизвикателства и рискове в условията на наслагващи се кризи. Сборник статии от Национална научна конференция с международно участие 21-22.11.2022 г., София: Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“. [Tosheva, E., D. Draganov (2023). „Impact of „Covid-19 supplements“ to pensions on poverty and inequality in Bulgaria: analysis for 2020, 2021 and 2022. through Euromod - a tax-transfer microsimulation model of the EU.“, Economic Development and Policies: Realities and Prospects. Challenges and Risks in the Conditions of Overlapping Crises. Collection of articles from the National Scientific Conference with international participation 21-22.11.2022, Sofia: Publishing House of BAS „Prof. Marin Drinov“.]. (in Bulgarian).
- Христосков, Й., Петков, Б., Димитров, Ст.** (2021). „Развитие на социалното осигуряване в Република България за периода 1990-2020 г. (състояние, проблеми и предизвикателства)“, ВУЗФ, Издателство „Св. Григорий Богослов“. [Hristoskov, Y., Petkov, B., Dimitrov, St. (2021). „Development of social security in the Republic of Bulgaria for the period 1990-2020 (state, problems and challenges)“, VUZF, Publishing House „St. Gregory Bogoslov“.]. (in Bulgarian).
- Atanassova, M.** (2018). EMPLOYMENT IN BULGARIA AS PART OF EUROPEAN LABOR MARKET – TRENDS AND INSTITUTIONAL CHALLENGES, Economic studies, Volume 27 (6), 2018, Bulgarian academy of science.
- Confederación Sindical de Comedades Obreras** (2011). Reforma de las Pensiones El nuevo modelo de jubilación flexible con edad variable, garantía del Sistema público de pensiones, <https://www.ccoo.es/e51787e2d10e6b6a97e61c6f27ea96d7000001.pdf>.
- David E. Bloom and Roddy McKinnon** Introduction: Social security and the challenge of demographic change, September 2010 PGDA Working Paper No. 61.
- Eurostat**, 2021. Ageing Europe - looking at the lives of older people in the EU.
- Milev, J. N.** (2022). The Pay-Out Phase of the Bulgarian Universal Pension Funds – Initial Challenges and Short-term Perspectives. Scientific Journals of Poznan University of Technology series of „Organization and Management“, 86, pp.123-138.
- Pandurska, R.** (2023). Long-term care for the elderly people in the context of the active aging concept, Scientific Journals of Poznan University of Technology series of „Organization and Management“ (ISSN 0239-9415). 2022;vol. 86:139–162, published.

Vazova, T. (2022). The role of educational technologies - a barrier or prerequisite for the provision of innovative and quality long-term care for the elderly in Bulgaria, INTED2022 Proceedings, pp. 1171-1175.

Доц. д-р Ралица Пандурска

*Университет за национално и световно стопанство
Катедра „Човешки ресурси и социална защита“
rpandurska@unwe.bg*

Assoc.prof. Ralitzа Pandurska, PhD

*University of national and world economy
Department „Human resources and social protection“
rpandurska@unwe.bg*